

ПРИНЦИПИ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРИКОРДОННОМУ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОМУ КОМПЛЕКСІ

Робиться спроба виділення принципів природоохоронної діяльності (ПОД) в обласному прикордонному суспільно-географічному комплексі (СГК). Пропонується розрізняти дві умовні групи принципів: вихідні (загальні) та принципи безпосередньої реалізації. Наголошується на існуванні специфічних природоохоронних принципів, характерних лише для прикордонних територій.

The attempt to detach the principles of environment keeping activity in a frontier social and geographical system is made in this article. Two formal groups of principles – the outgoing (general) and the direct realization principles are proposed to distinguish. The existence of some specific environment keeping principles distinctive only for frontier territories is stressed.

Організація і реалізація ПОД в прикордонному СГК адміністративної області повинна спиратись на систему наукових принципів. Спроб виділити принципи ПОД як особливого виду людської діяльності до початку 90-х років не робилось. Стосовно ПОД у СГК прикордонної адміністративної області такі спроби досі відсутні. Дещо загальні, мало конкретизовані принципи національної політики нашої держави в сфері охорони навколишнього природного середовища закріплені в Законі України “Про охорону навколишнього природного середовища” 1993 року. Увага більшості авторів акцентується на складній системі природокористування, складовою якої є власне ПОД. Відповідно досить часто у науковій літературі виділяються принципи природокористування (раціонального природокористування) [1, 4], складання екологічних програм регіону [6], еколого-економічного районування [8], які у великій мірі торкаються і переплітаються з принципами ПОД. Виділення саме принципів ПОД, на нашу думку, є дуже важливим питанням, особливо при відособленому дослідженні цього виду діяльності на рівні СГК прикордонної адміністративної області.

На основі аналізу ряду джерел [6, 1, 4, 9, 2, 5] можна виділяти дві умовні групи принципів здійснення ПОД: вихідні (загальні) принципи ПОД та принципи безпосередньої реалізації ПОД у прикордонному СГК адміністративної області.

До першої групи відносяться загальні і основні положення, якими слід керуватися при розробці стратегії, плануванні ПОД. Серед них:

1) **Принцип єдності природи та суспільства.** Цей принцип базується на розумінні того, що людина розвинулась і сформувалась у наперед визначених природних умовах, до яких вона, як і інші живі організми, оптимально пристосувалась. Серйозна зміна цих умов є загрозовою для здоров'я і життя людей і неприпустима. Суспільство не повинно підкорювати природу, ці дві системи повинні мирно співіснувати.

2) **Принцип пріоритету людського фактору** полягає у визнанні першочерговим завданням ПОД задоволення інтересів і потреб членів суспільства. Даний принцип вимагає далекоглядності і здорового глузду для його реалізації. Адже змінність і різноманітність людських інтересів спонукає до визначення найпріоритетніших з них, тобто таких, реалізація яких забезпечить сприятливі умови для здорового і повноцінного життя сучасних і майбутніх поколінь людей. До таких інтересів відноситься потреба у забезпеченні суспільства природними ресурсами на багато років вперед, підтримці екологічної чистоти середовища життя. Отже, врахування принципу пріоритету людського фактору вихідним критерієм ПОД повинно поставити потребу людини у екологічно чистому і стійкому навколишньому середовищі на перше місце при господарському плануванні і проектуванні. Даний принцип ні в якому разі не повинен трактуватись як такий, що надає перевагу економічному розвитку перед екологічними проблемами.

3) **Принцип геобіосферної неоднорідності** переформується з регіональним підходом у здійсненні ПОД. Він полягає у нерівномірному територіальному розподілі біологічного, енергетичного, матеріально-ресурсного, екологічного потенціалу біосфери. В міру цього, кожен великий природно-кліматичний регіон чи зона характеризується особливими природними умовами, що спонукає до індивідуального підходу у вирішенні екологічних проблем певного регіону.

4) **Принцип верифікації** (англ. verify – підтверджувати) полягає у тому, що ефективне здійснення і контроль ПОД вимагає наявності відповідних процедур і критеріїв. У більш конкретному розумінні сюди відноситься правове, науково-теоретичне, адміністративно-управлінське, фінансове, економічне, технологічне забезпечення ПОД.

До другої групи принципів (принципів безпосередньої реалізації ПОД) відносимо положення, якими слід керуватись при безпосередній організації і здійсненні природоохоронної діяльності у прикордонному СГК адміністративної області. Система цих принципів може бути подана таким чином:

- **Принцип пропорційності** передбачає збалансоване раціональне природокористування в обласному прикордонному СГК. Тобто повинні створюватись умови для відновлення використаних відновлюваних і економного, раціонального використання невідновлюваних природних ресурсів території. Пропорції повинні встановлюватись саме між параметрами використаних природних ресурсів і здатністю природи до самовідновлення, а не між окремими напрямками природокористування.

- **Принцип адекватності розгляду екологічних і економічних критеріїв.** Довгострокове нівелювання екологічного фактору і надання пріоритету економічному розвитку спричинили до критичного загострення екологічних проблем. Звідси випливають підстави для висновку, що подальший економічно орієнтований прогрес і, навіть, рівнопропорційний еколого-економічний розвиток стануть в недалекому майбутньому екологічним регресом і трагедією людського суспільства. Настав час однозначних екологічних пріоритетів.

- **Принцип оптимальності** заключається у встановленні оптимальних взаємовідносин між населенням конкретного регіону і його господарською діяльністю та навколишнім природним середовищем. Людина повинна забезпечувати свою безпеку від можливих природних стихій, помірно і зважено використовувати природні багатства, але й не спричиняти своєю діяльністю до виникнення екологічних катаклізмів.

- **Принцип забезпечення рівноваги в геосистемі** регіону відображає основну ціль ПОД. Непорушена екологічна стійкість природних комплексів є вирішальним чинником формування сприятливого і якісного середовища життя людей.

- **Принцип узгодження територіального і галузевого аспектів** передбачає врахування специфіки природних умов прикордонного обласного СГК при плануванні функціонально-галузевої структури господарського комплексу. Співвідношення і рівень розвитку галузей виробництва повинні забезпечити комплексне і раціональне використання природних ресурсів, переробку відходів виробництва і споживання, не допускати деградації (порушення екологічної стійкості) природних комплексів. Надзвичайно екологічно чутливі до антропогенних впливів природні комплекси повинні виключатись з господарського використання, резервуватись і заповідатись.

- **Принцип екологізації виробничої діяльності** передбачає формування тенденції до підвищення екологічних вимог до виробничих процесів і технологій, підсилення економічного, правового, адміністративного контролю і стимулювання ПОД підприємств і організацій. Екологізація виробництва повинна відбуватись вглибину (підвищення екологічних вимог до техніки і технологій) та вширину (охоплення все більшої кількості елементів та підрозділів виробництва, ширшого кола видів господарської діяльності).

- Реалізація **принципу прямої відповідальності порушників екологічних норм** повинна здійснюватись через систему правового регулювання. Будь-який суб'єкт господарювання, діяльність якого призвела чи може призвести до порушення екологічних нормативів навколишнього середовища і, таким чином, до деградації природних комплексів, повинен нести персональну юридичну відповідальність, в тому числі і кримінальну. Суб'єкти, що є екологічно агресивними до навколишнього середовища і здійснюють постійний чи епізодичний вплив (чи загрозу впливу) на нього повинні піддаватись екологічній реставрації чи ліквідуватись. На основі цього принципу базується і запровадження системи екологічних платежів, коли об'єкти господарської діяльності несуть пряму матеріальну відповідальність (у вигляді платежів, стягнень і штрафів) за наднормове використання природних ресурсів і негативний вплив на навколишнє природне середовище. Недоліком цієї системи в умовах ринкової економіки деякі вчені вбачають те, що витрати за негативний вплив на навколишнє середовище підприємець компенсує за рахунок підвищення цін на товари, тобто ці фінансові обтяження ляжуть на споживача [7]. Але слід відзначити, що такий стан речей оправдовується тим, що господарський апарат власне і працює на споживача і витрати на захист природи повинні лягти на нього. І саме споживач зацікавлений у збереженні сприятливих для здоров'я людини природних умов.

Крім того, в умовах конкуренції економічну вигоду отримає той виробник, який буде спроможним понизити собівартість товару (при збереженні його якості) шляхом суттєвого зменшення шкідливого впливу його виробництва на навколишнє природне середовище при мінімальних затратах на екологізацію виробництва. Адже розміри цього впливу прямо визначатимуть розміри екологічних платежів. Суб'єкт господарювання повинен бути зацікавлений вести екологічну конкуренцію.

- **Принцип науково-методологічної обґрунтованості природоохоронних заходів.** Актуальність врахування цього принципу при здійсненні ПОД на будь-якому рівні очевидна. Загострення екологічних проблем спонукає до екологічної конверсії усієї економіки на основі найновіших досягнень сучасної світової екологічної науки, поглиблення наукових природоохоронних досліджень.

- **Принцип врахування громадської думки** передбачає підтримку постійного інформаційного зв'язку органів та господарських суб'єктів, які здійснюють ПОД, з населенням області та прикордонних територій. Таке спілкування повинно відбуватись двома шляхами: через безпосередню участь представників громадських природоохоронних організацій у прийнятті природоохоронних рішень (засідання органів державної влади, еколого-географічної експертизи, правління інших підприємств і закладів) і через врахування суб'єктами ПОД думки екологічно свідомого населення (соціологічні опитування, пропозиції громадян і т.д.). Адекватна реакція громадськості можлива лише при регулярному її інформуванні через засоби масової інформації про екологічні події та заходи на всіх територіальних рівнях, через доступ громадян до даних і результатів діяльності науково-дослідницьких закладів, закладів екологічного моніторингу, експертизи.

Ефективна реалізація природоохоронної стратегії в межах СГК просторово обмеженої адміністративно-територіальної одиниці неможлива без врахування **принципу ієрархії**. Це обумовлено складною ієрархічною структурою екосистем різних рівнів. Для здійснення успішної ПОД у СГК окремого регіону необхідна нейтралізація не лише екологічних вогнищ локального характеру, а й скоординованість, стратегічна направленість природоохоронних дій різних регіонів на подолання і запобігання глобальних екологічних проблем. Очевидно, що порушення екологічного балансу ряду невеликих екосистем веде до деградації просторово їм суміжних природних комплексів і в кінцевому результаті - руйнування ієрархічно вищих крупних геосистем. Звідси і необхідність узгодження локальних природоохоронних мір з регіональними, державними, глобальними.

Особливим принципом ПОД прикордонного регіону є **необхідність врахування екологічних інтересів сусідніх держав і регіонів** при здійсненні своєї природоохоронної і інших видів діяльності. Будь-який вид діяльності населення прикордонного СГК не повинен порушувати екологічну безпеку не лише природних комплексів власної території, а й сусідніх геосистем. Необхідним є також узгодження природоохоронних заходів прикордонних територій. Розв'язання екологічних проблем можливе не лише при ієрархічному узгодженні природоохоронних дій, а й при узгодженні дій суміжних територій (територіально-просторовому узгодженні).

Наведені принципи ПОД тісно переплетені і взаємодоповнюють один одного. Неприпустимими у наш час видаються такі принципи ПОД як принцип підпорядкування природоохоронних цілей стратегії економічного росту, панування технократизму і практицизму, ідеї “перемог над природою” і ін. Важко навіть уявити, що ще кілька десятків років тому цілком достатньою підставою для розміщення екологічно небезпечного виробництва вважався “незаповнений фонд розселення”, тобто розріджена в порівнянні з іншими районами сітка поселень [3].

Отже, врахування системи перерахованих принципів є обов'язковим для правильної побудови і корегування всесторонньо обґрунтованої, адекватної рівню гостроти екологічних проблем і економічному становищу природоохоронної стратегії прикордонного регіону. Особливої актуальності це питання набуває з подальшим розвитком процесів транскордонного співробітництва прикордонних областей України і його переходом у площину практичних результатів.

ЛІТЕРАТУРА

- 1) Блехцин Б.А. Эколого-экономические аспекты предплановых исследований / Под ред. О.П. Литовки. –Л.: Наука, 1984. -112 с.
- 2) Географические основы рационального природопользования / Отв. ред. Б.В. Поярков. –М.: Наука, 1987. –159 с.
- 3) Географическое прогнозирование и охрана природы / Под. ред. Т.В. Звонковой, М.С. Касимова. –М.: Изд-во МГУ, 1990. –176 с.
- 4) Голіков А.П., Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Вступ до економічної і соціальної географії. –К.: Либідь, 1996. – 320 с.
- 5) Закон Украины об охране окружающей среды // Ведомости Верховного Совета Украины. –1996. -№15. –С. 70.
- 6) Научное обоснование экологической программы региона / Калесник А.А., Котляков В.М., Селиверстов Ю.П., Солодухо Н.М., Горсцев Н.П., Трофимов А.М. // Изв. Рус. геогр. общ-ва. –1992. -№3. –С. 209-219.
- 7) Мюллер И. Деградация природы. Экономический и социально-политический аспекты // Экологические очерки о природе и человеке. –М.: Прогрес, 1988. –С. 257-601.
- 8) Слюсаренко В.К. Экологическое районирование. –К.: Наукова думка, 1990. -112 с.
- 9) Трофимов А.М., Панасюк М.В. Геоинформационные системы и проблемы управления окружающей средой. – Казань: КГУ, 1984. –142 с.